

Piet van
Sterkenburg

HEDENDAAGS NEDERLANDS

Een taal om van te houden

SCRIPTUM

Copyright © 2025 Piet van Sterkenburg

Grafische vormgeving www.igraph.be

Voor het gebruik van de illustraties en foto's is voorzover mogelijk toestemming aan rechthebbende gevraagd. Degenen die desondanks menen dat dit aan hen onvoldoende is gedaan, wordt verzocht contact op te nemen met de uitgever.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvuldigd en/of openbaar gemaakt worden, zonder de schriftelijke toestemming van Uitgeverij Scriptum, Nieuwe Haven 151, 3117 aa te Schiedam.

ISBN 978 94 6319 307 8

NUR 610

info@scriptum.nl
www.scriptum.nl

Inhoud

Voorwoord	9
1 Thuistaal	14
2 Wat is Hedendaags Nederlands?	34
3 Wat is standaardtaal?	80
4 Standaardtaal en identiteit	84
5 Variëteiten binnen de standaardtaal	89
<i>Suriname en de Caribische rijkssdelen</i>	90
<i>Taalvariatie binnen de variëteiten van Nederland en België</i>	92
<i>Variatie binnen standaardtaalvariëteiten en stijlregisters</i>	97
<i>Hoe bepaal je wat taalvariëteiten van de standaardtaal zijn?</i>	99
<i>Wie bepaalt eigenlijk wat Standaardnederlands is?</i>	101
6 Gesproken en geschreven standaardtaal in Nederland	104
<i>Poldernederlands</i>	109
<i>Ondertiteling in Nederland</i>	110
7 Gesproken en geschreven standaardtaal in Vlaanderen	111
<i>Tussentaal</i>	116
<i>Ondertiteling in Vlaanderen</i>	119
<i>Chattaal in Vlaanderen en Nederland</i>	119
<i>Graffiti</i>	121
8 Vaktaal of vakjargon	122
<i>Vakexterne en vakinterne woorden</i>	127
9 Dialecten	132
<i>Wat zijn dialecten?</i>	132
<i>Indeling van de Nederlandse dialecten</i>	134
<i>Toestand waarin de dialecten zich bevinden</i>	141
<i>Oorzaken van achteruitgang van het dialect</i>	143
<i>Oordeel over het spreken van dialect</i>	144
<i>Herwaardering van het dialect</i>	145
<i>De taalwerkelijkheid van alle dag</i>	146
<i>Vastleggen van de rijkdom van de dialecten</i>	147

10	Stadsdialect	152
	<i>Wat is een stadsdialect?</i>	152
	<i>Waardering van stadsdialecten</i>	153
	<i>Kenmerken van stadsdialecten</i>	153
	<i>Enkele stadsdialecten</i>	155
11	Regiolect of streektaal	161
	<i>Wat is een regiolect?</i>	162
	<i>Randstads</i>	164
	<i>Limburgs</i>	165
	<i>Mooiste Limburgse woorden</i>	166
	<i>Nedersaksisch</i>	167
	<i>Europees Handvest voor streektaalen</i>	168
	<i>Afbakening van streektaalen</i>	169
	<i>Regiolect en tussentaal</i>	171
12	Groepstalen of sociolecten	172
	<i>Taal van de katholieken</i>	173
	<i>Jongerentaal</i>	173
	<i>Taal van maatschappelijke klassen</i>	174
	<i>Gendertaal</i>	175
	<i>Idiolect</i>	177
	<i>Etnolect</i>	178
	<i>Petjoh</i>	179
	<i>Citétaal</i>	181
	<i>Marokkaans en Turks</i>	182
	<i>Straattaal</i>	183
	<i>Murks</i>	185
	<i>Bargoens</i>	185
	<i>Slang</i>	186
13	Omvang, belang en groei van het Nederlands	187
	<i>Plaats in het klassement van talen</i>	187
	<i>Omvang van het Nederlands</i>	188
	<i>Is het Nederlands een wereldtaal?</i>	190
	<i>Omvang van de hedendaagse woordenschat</i>	192
	<i>Gemiddelde woordenschat van een moedertaalspreker</i>	196
14	Veranderingen in het hedendaags Nederlands	198
	<i>Veranderingen in de uitspraak</i>	198
	<i>Verandering in de verbogen vormen en vormleer</i>	201

	<i>Veranderingen in de woordvorming</i>	203
	<i>Afkortingen</i>	205
	<i>Veranderingen in de zinsbouw</i>	207
	<i>Veranderingen in de spelling</i>	211
	<i>Veranderingen in de woordenschat</i>	214
15	Oorzaken van veranderingen in onze standaardtaal	223
	<i>Reactie van het taalsysteem op veranderingen in de woordenschat</i>	230
16	Taalverandering en normverandering	233
17	Informalisering en tolerantie	240
	<i>Titulatuur</i>	242
	<i>Begroetingen</i>	243
	<i>Aanspreking met je of u</i>	245
	<i>Gebruik van voornamen</i>	247
	<i>Aanspreekvormen van de ouders</i>	247
18	Taalverloedering	249
19	Maakbaarheid van hedendaags Nederlands	252
20	Taal en emotie	259
	<i>Schelden</i>	259
	<i>Vloeken</i>	260
	<i>Vervloekingen en verwensingen</i>	262
	<i>Seksuele taboewoorden</i>	265
	<i>Taal uit de biechtstoel</i>	266
	<i>Toename emotaal</i>	267
	<i>Ruwe taal van politici in en buiten het parlement</i>	268
21	Mooie en lelijke taal en taalergernissen	272
22	Verouderde en vergeten woorden	278
	<i>Is het erg dat woorden verdwijnen?</i>	282
23	Zustertaal van het Nederlands: het Afrikaans	284
	<i>Kenmerken van het Afrikaans</i>	288
	<i>Afrikaans na Apartheid</i>	291
24	Is het Nederlands een bedreigde taal?	296
	<i>Wanneer spreken we van een bedreigde taal?</i>	299
	<i>Wordt het Nederlands bedreigd?</i>	300
	<i>Haarscheurtjes in het gebruik van het Nederlands</i>	302
	<i>Statusverlies door functie- en domeinverlies</i>	302
	<i>Meertaligheid</i>	303
	<i>Nederlands onze eerste zorg</i>	303

<i>Retrospectief</i>	304
<i>Hedendaags perspectief</i>	304
<i>Het Nederlands wordt van binnenuit bedreigd</i>	304
<i>Bedreiging door ontlening in het bijzonder aan het Engels</i>	306
<i>Gebruik van het Engels in het wetenschappelijk onderwijs</i>	312
<i>Nederlandse Taalunie en Engels</i>	315
<i>Het Nederlands bedreigd in de Europese Unie?</i>	316
<i>Verliest het Nederlands elan, vitaliteit en dynamiek?</i>	317
<i>Toch staat het Nederlands onder druk</i>	323
<i>Kunnen talen digitaal dood gaan?</i>	326
<i>De schatkamer van het Nederlands: de Taalmaterialen van het INT</i>	328
 Nawoord	 330
Geraadpleegde bronnen	337
<i>Websites</i>	346
<i>Lijst van gebruikte afkortingen</i>	346
 Index voorkomende woorden	 348

Voorwoord

I N 2009 VERSCHEEN mijn monografie *Een kleine taal met een grote stem. Hedendaags Nederlands*. Het was een soort testament van mijn jarenlange betrokkenheid als hoofdredacteur op het *Groot woordenboek van hedendaags Nederlands* van Van Dale. De brutaliteit van het dagelijks leven smoorde na dat jaar evenwel mijn fascinatie voor dat hedendaags Nederlands allerm minst. Ik moest zelfs vaststellen dat ik eraan verslaafd was. Sterker nog het tijdsgewricht was er de oorzaak van dat ik steeds nieuwsgieriger en vol bewondering met een vergrootglas naar die taal ging kijken.

De periode van 2010 tot 2024 vertoont kenmerken die hem spectaculair onderscheiden van andere periodes. Wat ik vooral onderscheidend vind, is de onwaarschijnlijke triomf van de smartphone. De eerste was op 9 januari 2007 aangekondigd door Steve Jobs (1955–2011), de (mede)oprichter van Apple, maar begon pas enkele jaren later aan zijn revolutionaire marktverovering. Die smartphone maakte van iedere moedertaalspreker van het Nederlands ook een schrijvende taalproducent. Dat kon niet zonder gevolgen blijven voor de groei en verandering van het hedendaags Nederlands. Dat doen naast de smartphones ook sociale media als Instagram, X, Snapchat en TikTok.

Vol ademloze bewondering en fascinatie volgde ik ook hoe de vaste orde der dingen in sneltreinvaart veranderde. Hoe de Arabische lente, de Syrische burgeroorlog en de opkomst van Islamitische staat een vluchtelingencrisis veroorzaakten in Europa zonder weerga, hoe een bankroet van Griekenland de euro aan de rand van de afgrond bracht, hoe de Krim werd geannexeerd door Rusland en de katholieke kerk wankelde en dreigde ten onder te gaan aan het massale kindermisbruik door zijn gezalfde bedienaren. We werden in 2017 geconfronteerd met de Me Too-beweging en zagen hoe slachtoffers van toxisch leiderschap uit de schaduw durfden treden. En of dat alles niet genoeg was, was er het drama van vlucht MH-17, de Brexit en het neoliberalisme van mijnheer Rutte. Maar ook de verrechtsing van de samenleving met een sterk populisme als gevolg. We konden lezen over een alarmerende pillenverslaving. We leerden zelfs de namen ervan: *XTC*, *crystal meth*, *oxycodo-*

ne en *fentanyl* dat maar liefst vijftig keer zwaarder is, dan heroïne. En natuurlijk was er Covid die een ongekennde pandemie veroorzaakte. Niet vergeten te noemen, zijn de aanslagen van 2011 en 2015 op het Franse satirisch weekblad *Charlie Hebdo* omdat dat blad cartoons publiceerde waarop de islamitische profeet Mohammed werd afgebeeld en dat is volgens de islam verboden. De aanslagen van november 2015 in Parijs onder andere in de concertzaal Bataclan die opgeëist werden door Islamitische Staat en die van 2016 in Brussel staan als in steen gebeiteld in het geheugen van Vlaanderen en Nederland.

Die onstuimige snelheid van de veranderende wereld om ons heen zorgde ervoor dat ik besloot de kroniekschrijver te blijven van dat hedendaags Nederlands. Dat deed ook alle nieuws dat met racisme, het klimaat, *Black Lives Matter* en discriminatie te maken had. En niet te vergeten zaken als diversiteit, inclusie, holebi's en transgender, de plastic oceaan, nepnieuws, de intolerantie en het online denken met de onderbroek. Ik zag hoe al deze domeinen om nieuwe uitdrukkingsmiddelen vroegen. Daar komt nu een toegenomen angst bij voor alles wat aanschurkt tegen robotisering en automatisering.

Sedert 2022 neemt het grote publiek kennis van generatieve kunstmatige intelligentie. Generatieve intelligentie verwijst naar het vermogen van kunstmatige intelligentiesystemen om zelf nieuwe teksten, beelden, muziek en zelfs video's te maken, op basis van grote hoeveelheden informatie waarop ze zijn getraind. Momenteel nog niet op een volmaakte wijze, maar de training en ontwikkeling gaan door en de onzekerheid over de uitkomst en de beveiliging van het product veroorzaken angst, ongerustheid en onzekerheid.

Die generatieve artificiële intelligentie, die macht van de automatisering op de samenleving maakte ook mij net als vele anderen onzeker. Vooral toen ik na het lezen van Madhumita Murgia voor het eerst goed begreep wat al die websites bedoelen als ze spreken over *cookies*. Dat zijn codes die op je apparaat werken als een mechanisme voor internetbedrijven om je te identificeren en meer te weten te komen over je gedrag als je online bent. Deze cookies lijken op beleefde bedienden in een warenhuis die elke keer als je een website bezoekt op je telefoon of computer netjes om toestemming vragen of ze wat kruimels van je bezoek mogen gebruiken. Dat lijkt op het eerste gezicht allemaal tamelijk onschuldig, maar wat er achter schuilgaat, komt snoeihard aan als je leest over de duistere wereld van gegevensmakers, van schimmige bedrijven die genoemde gegevens over ons leven verzamelen en deze omzetten in verkoopbare profielen van wie we nu zijn en wie we op een dag zullen worden.

Bedenk dus dat elke keer dat er interactie plaatsvindt met een online product, bijvoorbeeld Google Maps, Instagram of contactloze creditcards, je gedrag met één klik vastgelegd wordt door deze kleine cookies. Gecombineerd met openbare informatie zoals je gemeentebelasting of kiezersgegevens, samen met je online winkelgewoonten kunnen deze goedaardige datasets veel over je onthullen, over je geslacht en woonplaats tot nuances over je persoonlijkheid en je toekomstige besluitvorming. Onze levens worden omgezet in zo'n gegevenspakket dat vervolgens wordt doorverkocht. Uiteindelijk zijn wij niet meer, dan producten. Ik schrok daar van toen ik over de mogelijke gevolgen van die cookies filosofeerde zonder te weten hoe ik mijn steeds groeiende onzekerheid erover kon intomen.

Kunstmatige intelligentie of gewoon AI is complexe statistische software die wordt toegepast om patronen te vinden in grote verzamelingen echte gegevens. Het is niet bepaald mijn terrein van expertise, laat staan dat ik daarbij een gids zou kunnen zijn nu ook zo veel onderzoek naar het hedendaags Nederlands afhankelijk is van de enorme vooruitgang die de technologie de afgelopen jaren heeft geboekt. Een vooruitgang die te danken is aan drie factoren: de explosie van beschikbare gegevens over menselijk gedrag en creativiteit, de steeds krachtigere chips die nodig zijn om deze gegevens te kraken en de geconsolideerde macht van een paar grote technologiebedrijven die de aanzienlijke middelen kunnen inzetten die nodig zijn om de ontwikkeling ervan te versnellen.

Om de vermeende valstrikken van de technologie, de robotisering en de artificiële intelligentie het hoofd te bieden, heb ik mij verzekerd van de medewerking van iemand die de geheimen en boobytraps ervan kent en dagelijks bijdraagt aan oplossingen ervan, de directeur van het Instituut voor de Nederlandse taal te Leiden, professor Frieda Steurs, die, waar nodig in dit boek, ook automatiseringsdeskundigen uit haar staf betrokken bij de verificatie van technologische zaken. Zij is als rasechte Vlaamse ook debet aan een representatiever beschrijving van het Standaardnederlands in Vlaanderen.

De ontwikkelingen sinds 2010 en de status quo van het hedendaags Nederlands heb ik in dit boek proberen vast te leggen. Ik heb daarbij gebruik gemaakt van de vele oordelen van luisteraars naar mijn causerieën en van gesprekken met studenten en supporters van tennis- en voetbalclubs, van mensen ook van de werkvloer. Mijn boek van 2009 is daardoor veranderd, reden waarom ik de titel heb aangepast en het hoofdaccent op hedendaags Nederlands heb gelegd. Dat concept moest ik ook herdefiniëren omdat er

sinds het verschijnen van de eerste druk bijna een generatie is bijgekomen en de oudste engel is geworden.

Omdat in dit boek veel terug te vinden is uit de druk van 2009 heb ik geen totaal nieuwe titel bedacht, maar de subtitel tot hoofdtitel gemaakt en *een taal om van te houden* als ondertitel gekozen.

Meer dan zestig jaar werk ik inmiddels in de neerlandistiek. Veel onderzoek heb ik mogen doen en veel daarvan is hier terug te vinden al dan niet in gepopulariseerde vorm. Ook in dit boek heb ik veel plaatjes gebruikt ter ondersteuning van vaak zakelijke omschrijvingen en definities, maar ook om de aandacht van de lezer vast te houden.

Ik herhaal hier wat ik in 2009 schreef: “Mijn hele leven ben ik een lakei van het woord geweest en het zal dan ook niet verbazen dat mijn kijk op het hedendaags Nederlands sterk door de woordenschat is geïnspireerd. Maar, men dient ook te bedenken dat deze eenzijdigheid het gevolg is van het feit dat niets sneller aan verandering onderhevig is in taal, dan de woordvoorraad”. Daardoor zijn we in staat om het begrip hedendaags Nederlands telkens sneller bij te stellen.

Wat ik ook opnieuw wil zeggen, is dat ik leerde hoe woordenboeken het verleden en heden tegenwoordig maken en je in staat stellen om de tijd te zien van het voorgeslacht, van je ouders, van je kinderen en kleinkinderen. Het vele erfgoed in woordenboeken stelde me tevens in staat om zorgvuldiger te kijken naar de mogelijke inhoud van zo’n schijnbaar eenvoudig woord als *hedendaags*.

Mijn boek is geen volledige geschiedenis van het hedendaags Nederlands. Daarvoor zal men elders te rade moeten gaan. Op ironiserende en speelse manier heb ik mijn eigentijdse ervaringen en mijn kijk op die taal willen opschrijven en dat zal ongetwijfeld gebeurd zijn met een lawine aan subjectieve indrukken, maar hopelijk toch ook met veel werkelijkheidszin. Net zo min als ik geloof dat het Nederlands de oudste taal ter wereld is, geloof ik dat het Nederlands, zoals elders te lezen is, de lelijkste is vanwege de vele doffe klinikers vooral op het einde van onze woorden. Ik vecht voor het prestige van onze taal in een tijd waarin al zo veel aan de dijk wordt gezet. Mijn geloofsbrieven gaan ervan uit dat degene die de standaardtaal schrijft het niet hoog in de bol heeft, maar een te waarden hofelijkheid betracht. In een alternatief ervoor geloof ik evenmin. Wel ben ik een overtuigd aanhanger van het axioma dat ieder vogeltje moet zingen zoals het gebekt is als het om de spreektaal gaat, mits men natuurlijk naar een optimale communicatie streeft.

Wat ik hoop dat dit boek zal uitstralen, is een ondertoon van eerbiedige bewondering voor de taal die ik als een geschenk heb meegekregen van mijn ouders. Aan de taal zoals die thuis werd gesproken aan de keukentafel met vrienden en familie over alledaagse dingen, zonder moeilijke woorden en met korte zinnen bewaar ik, net als zo veel moedertaalsprekers, de dierbaarste en zelfs intiemste herinneringen.

Voor wie schreef ik dit boek? Het is vooral bedoeld voor mensen die geïnteresseerd zijn in hun moedertaal en die de macht en pracht van taal kennen. Voor mensen die weten dat hun moedertaal een troubadour kan zijn van emoties en die gruwen als haar ‘geweld wordt aangedaan’. Dit boek voelt ook veel stille sympathie voor die gedreven docenten Nederlands die vol overtuiging dagelijks dezelfde noten zingen in verschillende octaven omdat zij ervan overtuigd zijn dat hun leerlingen alleen met een goede beheersing van hun moedertaal de maatschappelijke ladder kunnen bestormen om een goede advocaat, dominee, docent of arts enz. te worden. Misschien kan dit boek een aandrijfmotor zijn om de vele facetten van het hedendaags Nederlands in hun lessen nog spraakmakender te maken.

De redacteuren van het *Algemeen Nederlands Woordenboek* (ANW) en van het *Woordenboek van nieuwe woorden* (WNW), beide woordenboeken die aan het Instituut voor Nederlandse Taal te Leiden worden samengesteld, dank ik voor vele prachtige definities en voorbeelden. Maaïke Beliën wees mij op recente grammaticale en syntactische veranderingen. Roland de Bonth was meer dan een gids voor morfologische zaken. Dat was ook alleskunner Camiel Hamans. Wim Vandenbussche en Peter Debrabandere verhelderden mijn kennis over de wording van de Standaardtaal in Vlaanderen. Veronique de Tier loodste mij naar recente ontwikkelingen binnen de dialectologie en Dirk van Schalkwyk, oud-hoofdredacteur van WAT, corrigeerde mijn beschrijving van het Afrikaans. Peter Nissen voedde in onze jaarlijkse culinaire samenkomsten mijn kennis van de catholica. Maria Avonts (†) die net geen honderd jaar is geworden, dank ik voor haar verhalen over een Vlaams verzorgingscentrum.

PIET VAN STERKENBURG
Oegsteest, lente 2025

1 Thuistaal

TOT OKTOBER 1952 mocht ik mij een geboren en getogen Brabander noemen, beter nog West-Brabander, want in mijn geboorteplaats Breda woonde ik slechts enkele weken. Daarna vertrokken mijn ouders naar de gemeente Wouw in West-Noord-Brabant. Daar betrokken zij een woning aan de Rijksweg vlak bij de Wouwse Statie en de beroemde melkfabriek, welke laatste verantwoordelijk was voor de bijnaam van de bewoners van Wouw, de *papboeren*.

In het kerkdorp Heerle ging ik naar de lagere school van bovenmeester Ludovicus Plevier. Een jongensschool, want net als in de kerk waren beide geslachten in de jaren veertig en vijftig nog met grote zorg gescheiden.

Vader was van 1902 en de tweede uit een liberaal rooms gezin van tien kinderen. Drie van de tien kinderen stierven een paar weken of een paar maanden na hun geboorte. Vader was er trots op geboren te zijn in Kuilenburg en gebruikte die naam zijn hele leven. Culemborg heb ik hem nooit horen zeggen. Zijn vader, opa Pieter, die eind 1941 overleed en die ik nooit gekend heb, was boekhouder en woonde als fortwachter op Fort Spoel te Everdingen, een van de bolwerken van de vermaarde Hollandse Waterlinie.

Het verlies van drie kinderen heeft opa Pieter introvert, koppig en onverschillig gemaakt. Hij vluchtte in de wereld van zijn boekhouding.

Zijn kinderen moesten allemaal al vroeg aan het werk, want er moest geld in het laatje komen om alle monden te kunnen voeden. Doorleren was er niet bij. Het gedwongen lange verblijf van zijn oudste zoons in het ouderlijk huis ten gevolge van hun werkloosheid zal de onderlinge verstandhouding regelmatig onder druk hebben gezet, want volgens de beschavings- en omgangsnormen van opa Pieter kon er niet gemarchandeerd worden met het ouderlijk gezag. Mis-

Sint Gertrudiskerk in Heerle

Fort Spoel Everdingen

schien dat deze karaktertrek moeder er ooit toe bracht hem een charmante potentaat te noemen.

Fysiek geweld bij de opvoeding heeft opa Pieter volgens vader nooit gebruikt. Verheffing van zijn sonore stemgeluid was al meer dan voldoende om zijn gezag te doen gelden. Ook verbaal geweld was hem vreemd. Dat althans concludeer ik uit het beperkte vloek- en scheldwoordenrepertoire van mijn vader. Dat repertoire wordt immers al op zeer jeugdige leeftijd verworven en draagt nadrukkelijk de signatuur van het milieu waarin men opgroeide. Het zou voor de hand gelegen hebben dat ik scheldwoorden die typisch waren in opa's tijd via vader geleerd zou hebben. Maar ik herinner me niet ooit van hem de woorden *driedekker*, *sausneger*, *waterchinees* of *liplap* gehoord te hebben en ook niet *dooie vissievreter*, *sjappietouwer* of *kringetjesspuger*. Bij nader inzien moet ik misschien een uitzondering maken. Als hij sociale minachting wou uitdrukken, noemde vader iemand een echte *sjappie*. Of hij dat woord van zijn vader leerde, blijft uiterst vaag, maar uitgesloten is het niet. En wat de heftiger emotiewoorden, de vloeken en verwensingen, betreft, was er een enkele bastaardvloek die vader gebruikte. De zelfvernietigingsvloek heb ik van hem nooit gehoord. Dat zegt impliciet veel over het verbale gedrag van opa.

Opoe van Sterkenburg, die ik wel gekend heb, kwam niet vaak in ons gezin. En slechts één keer per jaar gingen wij bij haar op bezoek toen ze na de dood van opa in 1941 was ingetrokken bij haar jongste dochter in Beesd. Ik heb haar altijd met 'opoe' en nooit met 'oma' aangesproken.

Zij stamde eveneens uit een oerdegelijk katholiek gezin en groeide op met twee zusjes. Veel opleiding heeft ook oma niet genoten. Ze is vroeg gaan werken om mee te helpen de kost te verdienen. Twintig jaar heeft zij in de luiers gezeten en speelde ze het traditionele rollenpatroon. Dat wil niets anders zeggen dan dat zij haar kinderen kreeg omwille van het geloof. Daarnaast was het misschien ook een vorm van sociale voorziening. Die kinderen konden immers dienstmeisje of boerenknecht worden en dat was een leuke bijverdienste voor het hele gezin. Ze was optimistisch van nature en hoopte in beroerde tijden altijd op beter. Voor ons, haar kleinkinderen, is zij een lieve oma geweest, die een taal sprak waaraan we elke keer weer moesten wennen, maar waarin mijn zusje en ik vooral de tongval van vader duidelijk herkenden. Ze was heel beschaafd, bezat een grote sociale intelligentie en wist hoe het allemaal hoorde volgens de vigerende normen van haar tijd.

Op 24 september 1930 trok opa met zijn gezin naar de gemeente De Wer-

ken en Sleeuwijk, thans gemeente Werkendam. Wat had opa Pieter te zoeken in De Werken en Sleeuwijk, waar de bevolking leeft en leefde van de rivier, waar schippers, beurtvaarders en vissers hun bestaan vinden, net zoals de griendwerkers, die destijds in drassige gebieden de wilgentenen van verschillende soorten wilgen sneden. Sleeuwijk dankte zijn bestaan vooral aan het veer naar Gorkum. De Werken en Sleeuwijk liggen in de provincie Noord-Brabant en maken deel uit van het Land van Altena, met Woudrichem als hoofdplaats. Woerkum was en bleef het voor mijn vader.

Opa Pieter, is mijn hypothese, werd door het Ministerie van Oorlog gewoon overgeplaatst naar Fort Altena, gelegen ten zuidoosten van Sleeuwijk

Fort Altena

langs de weg Gorinchem-Breda. Het fort werd gebouwd in 1847 en diende binnen de Hollandse Waterlinie om genoemde weg en de Uppelse Dijk te beschermen. Oorspronkelijk was het gebouwd als een ronde aarden redoute, met een vrijstaande bomvrije toren, omgeven door een rondgaande gracht met ophaalbrug. Tussen 1877–1880 werd het geheel omgewerkt tot een langgerekt gebastioneerd fort, waarbij men een verdieping van de toren sloopte en de toren aan de zuidzijde dekte door een aan weerszijden staande bomvrije

kazerne. Aan de frontzijde werd ter grachtsflanking een bijzondere open flank gebouwd. Tijdens deze verbouwing kreeg het fort ook een andere naam: Fort aan de Uppelse Dijk. Onder die naam is het fort ook in onze tijd nog bekend. Door de aanleg van de A 27 is er een punt van het fort afgesneden en in de jaren vijftig van de vorige eeuw zijn de wallen geëgaliseerd. Tot 1939 zou opa Pieter daar boekhouder en beheerder blijven.

Via avondcursussen volgde vader een opleiding voor achtereenvolgens voorman, werkbaas, assistent-uitvoeder en uitvoerder weg- en waterbouw. Een fiets had hij in 1930 nog niet. Ook cursussen voor landmeter en uitzetter en voor medewerker aanleg sportaccommodaties volgde hij. De eerlijkheid gebiedt hier te registreren dat ik in 2001 bij het ontruimen van het ouderlijk huis geen enkel certificaat of ander tastbaar bewijs van die opleidingen en cursussen heb aangetroffen.

Tussen 1930–1934 verrichtte vader werkzaamheden in het kader van de zogenaamde werkverschaffing in de crisisjaren. Werklozen werden door de overheid gedwongen zeer zwaar werk te doen voor een bescheiden loon. Men kan daarbij denken aan het graven van kanalen of het cultiveren van op de zee gewonnen grond. Al dit soort werk gebeurde met schop, kruiwa-

gen en kiepkar die met de hand voortgeduwd moest worden. Wie weigerde of het werk niet kon volhouden, kreeg geen steun en was aangewezen op een zeer schamele uitkering van de armenzorg. Veel vernederingen moesten de mensen van de werkverschaffing zich laten welgevalen. Een werkweek bedroeg 50 uur, op de lonen werd voortdurend gekort en bij een ongeluk op de werkplek werd geen dokter geconsulteerd.

Begin jaren dertig was de Heidemaatschappij de belangrijkste beheerder van werkverschaffingsprojecten in ons land. De zogenaamde stoklopers van de Heidemij gaven orders aan de voormannen en hielden iedereen in de gaten.

Een stokloper, iemand die elke week opmat hoeveel werk verzet werd en op grond daarvan het loon uitrekende, viel de afgemeten precisie op waarmee vader een duiker gelegd had. In de weg- en waterbouw is een duiker een koker onder een weg, door een dijk of dam, tot het afvoeren of inlaten van water. Vader werd voor zijn huzarenstukje niet alleen geprezen, het leverde hem in 1934 ook een aanstelling op bij die Heidemaatschappij. Wat dat betekende voor iemand die sinds zijn dienstplicht alleen werkloos was geweest, laat zich licht raden. Vanaf dat tijdstip wilde hij, een ambitieuze waterdrager, in alles met zijn verleden-vol-niet-gekrege-kansen afrekenen.

Mijn moeder werd op 4 oktober 1913 in het West-Noord-Brabantse Halsteren geboren als derde dochter uit een gezin van vijf kinderen. Zij was de benjamin in een orthodox-katholiek gezin. Men was zeer gehecht aan kerk en pastoor, maar besepte ook dat er na de zondagse hoogmis in het nabijgelegen café toch nog veel profaans te praktiseren overbleef.

Mijn opa van moederszijde, opa Ko, was aan de Langeweg in Halsteren in de polder aan de voet van de Konijnenberg een tuinderij begonnen op grond die hij gepacht had van een familie uit Bergen op Zoom. Die grond lag deels tussen de Rijksweg naar Tholen en de Langeweg en deels op wat in mijn jeugd Rafelsblok heette. Hij bezat niet alleen deze tuinderij, maar later ook een paard waarmee hij de oogst naar de veiling in Bergen op Zoom bracht. Dat was een geweldige luxe, want toen hij pas als kleine ondernemer begon, bracht hij zijn waren samen met opoe op de kruiwagen naar dezelfde veiling. Ook hield hij varkens voor eigen gebruik.

Als hij niet veel te doen had op zijn tuinderij verhuurde hij zich als boerenknecht voor het verrichten van seizoenarbeid. Het kan natuurlijk ook zo geweest zijn dat hij gedwongen was tot het knechtschap wegens de ziekte die het gezin teisterde. Een dochter werd, net als zo velen in die periode, getrof-

fen door tbc en moest in Nijmegen, in sanatorium Dekkerswald, kuren. De sociale voorzieningen waren destijds niet van dien aard dat een kleine zelfstandige een dergelijke verpleging zonder extra inspanningen kon betalen.

Zonder hem onrecht te doen, mag mijn opa van moederszijde een ruwe, primitieve man genoemd worden. Hij leefde dicht bij de natuur en stropen en fuiken zetten om paling te vangen, waren zijn lust. Hij was ongeschoold en drukte zich tamelijk onbehouden en vaak agressief uit. Hij gebruikte veel scheldwoorden en zware vloeken. Hij was duidelijk een vertegenwoordiger van een lage maatschappelijke klasse en genoot een bescheiden sociaal prestige. Buiten enkele zware vloeken (*godnondesakkerdenondeju*) en venijnige scheldwoorden als *batteraof* 'vlegel', *maauwer* 'druiloor, janker', *schoelie* 'schorriemorrie' leerde ik van hem ook woorden als *zottekul*, *ouwewijvenpraot* en *zemelkloterij*. Maar evenzo woorden die typisch zijn voor de tuinderij. Zoals namen voor verschillende soorten aardappelen en bonen, namen voor het tuig van het paard en van de instrumenten die bij de thuis-slacht gebruikt werden.

Dames met Brabantse poffer

Opoe, hoewel zeer kijverig van aard, was in haar taalgebruik minder agressief en ze vloekte niet. Wel gebruikte ze veel als plat gestigmatiseerde woorden, zoals *mauwen*, *janken*, *snotkoker*, *schijtebroek* en *broeskoeker* 'zeve-raar'. En wat ik ook van haar leerde, waren woorden die behoorden tot de taal van de klederdracht. Zij droeg als ze zondags naar de kerk ging nog de Brabantse *poffer* 'vrouwenmuts' met schuifketting en oorbellen en soms ook een *pellerine* 'kraagmanteltje'.

Zij zal ook een muts gedragen hebben met een kroon of kroezel erop: een brede, dikke rol, bestaande uit zeer vele kunstbloempjes, klein als vergeet-mij-nietjes, waartussen kleine zilverige of witte glazen kraaltjes leven en afwisseling brengen. Dat alles was aangebracht op wit gaas, dat op een breed wit of lichtblauw zijden lint was bevestigd, dat boven over de muts van oor tot oor liep en aan de achterkant met haak en oog werd gesloten. De muts zelf was van een Vlaams type, gekenmerkt door een ruime bol met aange-zette pas die op de schouders in twee slappen afhing.

Wat ik mij herinner van bezoeken aan het ouderlijk huis van mijn moeder is, dat je nauwelijks het erf opgereden al de indringende mestlucht rook van de varkensstal. Je ging achterom naar binnen, waar weinig licht doordrong. Je vond een schoon gedweilde ruimte links die naar het varken, soms de var-

kens voerde waar ook de bascule stond, een apparaat dat opa altijd demonstreerde en waarmee hij, de gewichten kwikzilvervlug hanterend, onvermoeibaar liet weten hoeveel je nu weer in gewicht was toegenomen.

Rechts daarvan was de keuken, met zand op de grond en een tafel in het midden waaromheen stoelen met rieten zittingen gerangschikt waren. Boven die tafel hing een petroleumlamp, die uitzinnig kon walmen. Hier kreeg je een boterham met gedroogde metworst en daar ook sneed opoe het ronde Brabantse brood met een scherp mes tegen haar borst en niet op een plank, zoals moeder dat deed. En nooit ging het mis.

Bascule

Op zondag zaten mijn grootouders niet in die keuken, maar in de voorkamer met bedstedes. Opvallende zaken in die kamer waren een kast waarop drie heiligenbeelden stonden onder glazen stolpen: rechts Maria, links Sint-Jozef en in het midden een verguld kruisbeeld. Niet onopgemerkt kon ook de stoof blijven onder de voeten van opoe. Daarin zat in de winter het koolvuur, dat diende om haar voeten te verwarmen en dus meteen een aanwijsbare oorzaak was voor wintervoeten. En voor opa was er de zogenaamde zorg, een leunstoel met hoge brede rug en meestal met hoofdsteuken aan weerszijden. Die stoel was heilig. Niemand anders dan hij mocht erin zitten. En boven de kachel, hoog aan de zolder, hingen de hammen en metworsten te drogen, bereid volgens eigen eeuwenoud familie-recept. Dat recept ging van moeder op dochter over. Het geheim van opoe's recept was de hoeveelheid kruiden die zij aan het worstenvlees toevoegde.

In het West-Brabants heeft niemand problemen met het kiezen van de juiste aanspreekvorm. Je kon te allen tijde terugvallen op *gij*. De vraag *edde gij* zal ik ontelbare malen gebruikt hebben om zowel vertrouwelijkheid als afstand mee uit te drukken.

Wat je als kind merkte, was dat er ondanks de afwezigheid van *u* en *jij* een zekere afstandelijkheid was tussen jouw ouders en de hunne. Er was altijd een overvloed aan respect. Respect dat te maken had met leeftijd en met het kerkelijk gebod "Eert uw vader en uw moeder". En wat ook opviel was dat de gespreksthema's beperkt waren. Het land of de familie; dat was het wel en natuurlijk de kleinkinderen. Zo hoorde ik hoe rijk opa zich voelde toen hij eerst een pony kon kopen en nog later een eigen paard. Dat paard was zijn onbenoembare trots. Je was nog maar goed en wel binnen of hij troonde je, snel zijn boerenkieltje aantrekkelijk, mee naar de speciale paardenstal, die aan de andere zijde van het pad naar de keuken gelegen was tegenover de

varkensstal. Daar rook het naar hooi en stro. Het paard mocht je dan heel voorzichtig aaien en soms roskammen aan de hand van opa. Je wilde dan ook van alles aan hem vragen, maar ja, dat was moeilijk, want hij was nog net niet stokdoof. “Vanwege de aderverkalking” zei moeder.

Een van mijn grootste onzekerheden bij de tocht naar opa en oma was altijd het moment van begroeten. Onrustige nachten kon ik hebben over de manier waarop ik hen gedag moest zeggen. Hoe ik afscheid moest nemen, was geen enkel probleem. *Oudoe orre* zat er bij mij ingegraveerd en ook *oudoe taai* en *dagge bedankt zijt da witte*. Maar wat te zeggen als je aankwam? Tot op de dag van vandaag weet ik nog steeds niet hoe ik mij uit die situatie redde. Zal het toch gewoon *dag* geweest zijn?

Het was een vanzelfsprekendheid dat het hele gezin van opa Ko hand- en spandiensten op de tuinderij verleende. De favoriete producten die de familie verbouwde, waren: aardbeien, bonen, uien, tomaten, aardappelen en asperges. Zoals gezegd, ieder moest meewerken voor de kost. De enige die regelmatig werd ontzien, was mijn moeder.

Na de lagere school heeft moeder nog een jaar huishoudschool gedaan om vervolgens als dienstbode in Bergen op Zoom aan het werk te gaan. Dienstbode zou ze blijven tot aan haar huwelijk. Dat betekende in betrekking zijn voor dag en nacht en het werk doen waarvoor de mevrouw die haar in dienst nam, geen tijd had. Het betekende ook: om zes uur op en om zeven uur 's avonds klaar; zondags na 2 uur vrij en woensdagavond en zaterdagavond vrij tot tien uur. En dat alles voor ongeveer 25 gulden per maand, inclusief 5 gulden voor de was.

Regelmatig zal zij thuis in het harde milieu zonder kul en kolder verhaald hebben over de omgangsvormen en gewoonten bij de Bergse burgerij. Het moet voor haar zelf een cultuurbreuk betekend hebben, die overgang van het snauwerige en zwijgzame polderland waar gevochten werd tegen de natuur

en voor gezondheid, naar de modieuze en toch ietwat deftige stad, waar ze leerde wat hygiëne was, waar ze cultureel wat wijzer werd en de kneepjes van het huishoudelijk werk tot in de kleinste details leerde kennen. Zo ook over het hypnotiserende werk op de pastorie waar zij diende. Dat was nog eens andere koek. Daar heeft zij haar ogen goed de kost gegeven en niet alleen in kerkelijk opzicht. Zij heeft genoten van de ondeugden van een pastoor met zijn drie kapelaans en zij leerde er iets over wijn en de glazen die daarbij hoorden.

